

Türkiye Sosyal Tarihinin Son 150 Yıllık Döneminin
Araştırılmasında Göz Önünde Bulundurulması Gereken
Bazı Özgün Yanları

Alpaslan IŞIKLI

Türkiye sosyal tarihinin son yüzelli yıllık dönemi, 1839 yılında ilân edilen Tanzimat Fermanı ile başlayan dönemle çakışmaktadır. Bu dönem, Türkiye'de süregelmekte olan batılılaştırma ve sanayileştirme süreci ile özdeşleşmiştir. Ülkenin sosyal tarihi açısından bakıldığında, işçi sınıfının doğduğu ve örgütlü işçi hareketinin giderek belirginlik kazandığı bir dönemle karşı karşıya olduğumuzu görürüz.

Türkiye'nin sosyal tarihi çerçevesinde çok önemli bir yeri olan bu dönemin araştırılmasında ve incelenmesinde, daha önce Batı (özellikle Batı Avrupa) toplumlarında gözlemlenmiş olan benzer olgulardan hareketle geliştirilmiş bazı kuramlardan, yöntemlerden yararlanılması son derece doğaldır. Her şeyden önce, ele alınan bu dönemin, tümüyle batılılaştırma sürecini kapsamaması böyle bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Kaldı ki işçi sınıfının doğuşu ve örgütlü işçi hareketinin güçlenmesi sürecine sahne olan bu dönemin, özünde ifade ettiği gelişim çizgisinin batı işçi hareketinin eş değerli bir parçası olma doğrultusunda biçimlendiği yadsınamaz.

Ancak, daha önce Batı sosyal tarihinin katetmiş olduğu evrimle ilgili olarak geliştirilmiş hazır bazı kuram ve yöntemlerden yararlanma kolaylığının mevcut bulunması, bazı ciddi tehlikeleri de beraberinde getirebilir. Bu tehlikeler, Türkiye Sosyal Tarihini, Batı ülkelerinde daha önce yaşanmış olan gerçeklerin basit bir tekrarı veya uzantısından ibaretmiş gibi görme eğiliminden kaynaklanabilir.

Bu kısa sunuşta, Türkiye sosyal tarihinin son 150 yıllık döneminin araştırılmasında gözönünde bulundurulması gereken bazı özgün yanları ortaya koymaya çalışılırken, özellikle Batı Avrupa işçi hareketi ile yapılacak karşılaştırmaların önemli bir yer tutacaktır. Kuşkusuz, Türkiye sosyal tarihinin Batı ile karşılaştırılması sonucunda beliren bazı özgün yanları, her iki olguyu hazırlayan ve çerçeveleyen koşullardaki bazı farklılıkların sonucudur. Bu nedendir ki, belirlenebilecek özgün özelliklerin temel belirleyici koşullarla bağlantılı bir ayırımı tabi tutularak incelenmesi uygun görünmektedir.

Ancak, her türlü bağlamda ele alınması gereken ve Türkiye'nin sosyal ve ^(siyasal) gelişimi çerçevesinde çeşitli yönlerden varlığını duyurmuş olan bir temel faktörün öncelikle belirlenmesi mümkün ve gereklidir. Bu faktör, Türkiye sosyal tarihinin son 150 yıllık aşamasında, çeşitli kurumlar ve hareketler bakımından etkili bir esin kaynağı ve

örnek olarak Batı denen bir oluşumun mevcut bulunmasıyla ilgilidir. Son 150 yıllık dönem boyunca yeryüzünün çeşitli ülkelerinin sosyal ve siyasal tarihi açısından etkilerini bu denli hissettiren bir başka Batı mevcut olmadığından, bu türden bir faktör, Batı'nın bizatihi kendisi açısından hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Türkiye'nin sosyal tarihi açısından bir kolaylık gibi rol oynayan bu durum, aynı zamanda, özellikle demokratikleşme ve demokratik kurumların gelişim süreci açısından üzerinde çok durulan bir özellik olarak "tepeden inmecilik" veya "kitlesel bağdan yoksun olma" gibi ifadelerle belirlenen önemli bir zaafın kaynağını teşkil etmiştir.

Türkiye'nin son 150 yıllık sosyal tarihinin Batı ile karşılaştırıldığında, kendisini kolaylıkla gösteren özelliklerin başında, sanayileşmedeki gecikme ve bununla ilintili bir durum olarak ücretli veya maaşlı kategorisinde çalışanların sayısal birikimindeki zayıflık gelmektedir. Günümüzün sanayileşmiş batı toplumlarında nüfusun % 90'lara varan bir bölümü bağımlı çalışanlardan oluşmaktadır. Oysa, Türkiye'de bağımlı çalışanlar en son (1980) genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, toplam faal nüfusun yaklaşık 1/3'ünü oluşturmaktadır. Çeşitli verilere göre, aynı oranın günümüzde de % 50'nin altında bulunduğu tahmin edilebilmektedir.

Batı toplumlarının oldukça yoğun bir sanayi işçisi birikimine sahne olmaya başladığı dönemlere rastlayan, Cumhuriyetin kuruluşuna öngelen yıllarda, Türkiye topraklarındaki toplam ücretli sayısının 35.316 kişiden ibaret

olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, o tarihte mevcut işletmeler, işçilerin yoğun bir biçimde bir arada bulunmalarını sağlayacak birer ortam oluşturmanın çok uzağında ortalama 2,3 kişinin istihdamına elveren son derece küçük boyutlu birikimler teşkil ediyorlardı.

(1) Son yıllara ait SSK verilerine göre de mevcut işyerlerinin ölçek bakımından çok önemli değişikliğe uğradıklarını söylemek mümkün değildir. Bu verilere göre, kamu işyerlerinde ortalama 45 civarında, özel kesim işyerlerinde ise ortalama 8 civarında işçi istihdam edildiği bilinmektedir.

Bununla birlikte, ülkemizin son 150 yıllık sosyal tarihi içinde büyük bir önem taşıyan örgütlü işçi hareketinin gelişiminin, sanayileşmedeki gecikmenin yolaçabileceği sonuçları belli ölçüde değiştiren başka bazı unsurların da etkisinde kalarak biçimlendiği söylenebilir. Nitekim, günümüzde yalnızca ücretli ve maaşlı kesimi temel alarak hesaplanabilecek bir sendikalaşma oranı bakımından, Türkiye'deki durumun, Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığında, yalnızca sanayileşme ve işçileşme oranına veya sanayi birimlerinin ölçeğine bakarak tahmin edilecek bir düzeyin üstünde olduğu görülmektedir. Türkiye'de bu anlamda sendikalaşma oranı, son yıllarda % 27 civarındadır ve bu oran bir çok Batı ülkesiyle mukayese edilemeyecek derecede düşük olmasına rağmen, ABD ve Fransa gibi bir kısım Batı ülkelerinde görülenin de altında değildir.

Öte yandan, gene sanayileşme düzeyi ve işçi sınıfı birikiminin yoğunluğu nazara alınarak yapılabilecek bir karşılaştırmada, Türkiye işçi hareketinin oldukça erken sayılabilecek gelişim aşamalarında bazı temel haklarla donatılmış olduğu görülür. Özellikle, 1960 sonrasında toplu sözleşme hakkının sağlandığı dönemde, Türkiye'nin ulaştığı sanayileşme düzeyinin ve sınıai istihdam hacminin, Batı'da işçi hareketinin aynı hakları elde ettiği dönemlerde gözlemlenene kıyasla çok daha düşük düzeyde olduğu kolaylıkla tesbit edilebilir.

(2) Bu durumu, sanayileşmenin dışında kalan başka bazı unsurlarla ve özellikle yukarıda da değindiğimiz üzere-Türkiye sendikacılık hareketinin önünde bir Batı örneğinin bulunmasından ileri geldiğini söylemek yanlış görünmemektedir.

Aynı durumun sonuçlarını, demokratikleşme süreci ile işçi hareketinin gelişimi arasındaki ilişkiye dayalı bir karşılaştırma çerçevesinde tesbit etmek de mümkündür.

Özellikle, Fransa'daki 1848 Cumhuriyet girişiminin ve İngiltere'deki Chartist hareketin gözleminden hareketle, çoğu batı toplumlarında demokratikleşme doğrultusunda atılan adımların ve esas olarak demokrasinin doğuşunun gerisinde işçi hareketinin ve bu harekete dayalı bazı siyasal oluşumların yattığı söylenebilir. Konuya Türkiye'de demokrasinin doğuş ve gelişim süreci açısından baktığımızda ise, geçmişte ve kısmen de günümüzde bu sürecin önemli dönüm noktalarında işçi hareketinin gücünden belirleyici

bir unsur olarak bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Türkiye'de demokratikleşme yolunda atılan ilk adımlar, halk yığınları ile yaygın ve sıkı bağlantılar kurma olanağından yoksun ve fakat geniş ölçüde Batı'da elde edilen kazanımlardan esinlenerek hareket eden asker-sivil kadroların eseri olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, özellikle, ilk demokratikleşme çabalarına öncülük etmiş olan "genç türkler" in ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın yapısında ve faaliyetinin niteliğinde açıkça görülebilir.

Bu çerçevede, işçi hareketinin demokratikleşme sürecine katkılarından çok demokratikleşme sürecinin işçi hareketinin gelişimine olan katkılarından söz etmek daha gerçekçi görünmektedir.

Gerçekten de Türkiye'nin demokratikleşme süreci açısından önem taşıyan belli başlı dönüm noktalarının katedilmesinin hemen ardından işçi hareketinde bir canlanma ve işçi haklarında-çok uzun süreli ve köklü bir biçimde olmasa da - belli bir genişleme görülmüştür. Özellikle, II.Meşrutiyet sonrasında, II.Dünya Savaşı sonrasında çok partili demokratik hayata girilmesi aşamasında ve nihayet 27 Mayıs 1960'ın ardından görülen budur.

Öte yandan, 1960'dan bu yana çoğu kez askeri müdahaleler biçiminde tezahür eden demokrasiye yönelik saldırılar karşısında, Türk işçi hareketinin etkin bir güç olarak ortaya çıktığını söylemek de mümkün değildir. Özellikle, Türk sendikacılığının hakim kanadını oluşturan

Türk-İş'in, çoğu kez askeri müdahaleleri onaylayıcı bir tutum içinde olduğu bilinmektedir. Bu açıdan 12 Eylül askeri müdahalesinin değişik bir dönemin başlangıcı olduğu söylenebilir. 12 Eylül müdahalesi başlangıcından itibaren işçi hareketini tümüyle karşısına almak zorunluluğunu duymuştur.

Yakın geçmişin gözlemi ortaya koymaktadır ki ülkemizde işçi hareketinin, henüz demokrasinin korunması ve gerçeklik kazanması açısından, Batı'da çoğu kez görüldüğü üzere etkin bir güvence teşkil ettiği söylenemez. Bununla birlikte, işçi hareketinin nicelik ve nitelik bakımından kazandığı boyut, artık demokrasi sorununun işçi hareketinden bağımsız görülmesini olanaksızlaştırmaktadır. Bir başka deyişle, işçi hareketini zaafa uğratmadan demokratikleşme sürecini geri döndürme olanağı bulunmamaktadır.

Batı işçi hareketinin belirgin bir sınıf mücadelesi geleneği üzerinde temellendiği, buna karşılık, Türkiye'nin son 150 yıllık sosyal tarihi çerçevesine giren dönemlerde, Batı'da 19. yüzyılı boydan boya kaplayan oluşumlara benzer türde mücadeleli bir gelişim sürecinin bulunmaması, üzerinde ısrarla durulmuş olan farklılıklardan birini teşkil eder.

Batı'da işçi hareketinin katıldığı ilk sınıf mücadelelerinin başlatıcısı ve öncüsü burjuvazi olmuştur. Kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşmasına paralel olarak ekonomik alanda egemen güç haline gelmeye başlayan burjuvazi, ekonomik alanda temelleri sarsılmakta olan aristokra-

siyi tarih sahnesinden silerek kendi egemenliğini siyasal alana da taşıma yolunda yürüttüğü mücadelede işçi sınıfının desteğini aramak zorunda kalmış ve çeşitli ^b Batı toplumlarının tarihinde örnekleri görüldüğü üzere, bu destekten yararlanmıştı. Burjuvazinin işçi hareketini yedeğini alarak yürüttüğü bu mücadelenin çoğu kez umut kırıklıklarıyla sonuçlandığı görülmüştür. Bununla birlikte, Batı'da, genel olarak işçi sınıfının bağımsız bir siyasal ve sınıfsal mücadeleye koyulabilecek duruma gelmesi, esas olarak burjuvazinin çiraklığında edinmiş olduğu deneyimlerin ve bu yolda aldığı bazı derslerin sonucunda gerçekleşmiştir, denilebilmektedir.

Batı toplumları ile ilgili olarak çok belirgin bir biçimde ortaya çıkan bu şematik tablonun, ülkemizin yakın tarihinde gözlemlenen sosyal gelişim çizgisinin oluşturduğu görüntü ile karşılaştırılması çoğu kez mümkün görünmemektedir. Gene de Türkiye'nin sosyal tarihiyle ilgili bazı gerçekleri, bu şema ile karşılaştırmaya çalışmanın bazı açıklayıcı yanları olabilir.

Her şeyden önce, ülkemizin geçmişinde batılı anlamda aristokrasinin tümüyle benzeri olan bir toplumsal kurumun varlık kazanmamış olduğunu unutmamak gerekir.

Ülkemizde-gene bir bakıma sanayileşmedeki gecikmeyle bağlantılı olarak-padişahlığa karşı burjuvazinin ilerici kanatlarının sürdürmüş olduğu mücadelenin ilk örnekleri olarak "genç türkler", İttihat ve Terakki hareketleri ve nihayet çok daha geniş kapsamlı ve başka bazı özellikleri de olan bir oluşum niteliğiyle Kurtuluş Savaşı

çerçevesinde, Batı'da olduğu gibi burjuvaziye destek olabilecek güçte ve bu yolla sınıf mücadelesi deneyimleri kazanabilecek ölçüde doğuşunu tamamlamış bir işçi hareketinin varlığından söz etmek bile pek gerçekçi görünmemektedir. Demek oluyor ki Türkiye'de işçi hareketinin, Avrupa toplumlarında olduğu gibi aristokrasi ile burjuvazi arasında cereyan eden bir sınıf mücadelesine yer tanımayan bir toplumsal yapı içinde doğmuş veya erginleşmeye başlamış olması, sınıf gerçeğini kavramasını zorlaştıran unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumsal yapının taşıdığı bu özelliklerle uyumlanan bir bilinç yapısının uzun yıllar işçi hareketine damgasını vurmuş olması doğaldır. "Türk erbab-ı ticareti arasında Avrupa'daki emsaline benzer bir tarzda demir, petrol veya kömürden mamul yüreklere malik bir kapitalist zümre yetişmediği"ni ifade eden İstanbul Umum Amele Birliği yöneticileri bu bilinç yapısını özlü bir biçimde yansıtmaktadırlar.

(3) Bu bilinç yapısıdır ki "sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış bir kitleyiz" sloganının uzun yıllar yaygın bir kabul görmesine ve 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu değişikliğiyle "sınıf esasına müstenit cemiyet kurma" yasağının getirilmesine zemin hazırlayan önemli bir unsur teşkil etmiştir.

Bununla birlikte, ekonomik ve sosyal gelişmeye paralel olarak beliren yeni üretim ilişkileri çerçevesinde boy veren burjuvazinin kendisiyle birlikte tarih sahnesindeki yerini almaya başlayan işçi sınıfını

siyasal arenaya çekme yönündeki tarihsel rolünü oynaması pek fazla gecikmemiştir. Cumhuriyetle birlikte güçlenmeye başlayan burjuvazinin siyasal mücadelesinin ana hedefi, saltanatın yerine kurulan ve esas olarak asker-sivil bürokrasinin egemenliğini temsil eden siyasal iktidarı tümüyle kendisine maletmek yönünde belirginleşmiştir. Burjuvazinin bu mücadelesinde işçi hareketinin desteğinden yararlanma çabalarının ilk örnekleri, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ve ardından Serbest Fırka'nın izledikleri politikalarda görülmüştür. Belirtmeye çalıştığımız bu misyonun en başarılı örneğinin ise Demokrat Parti tarafından ortaya koyulduğu söylenebilir.

Adalet Partisi ise sürdürdüğü çizginin kendinden önceki temsilcilerinden farklı olarak, işçi hareketini kendi güdümüne alma çabalarında bazı ciddi güçlüklerle karşılaşmıştır. Her şeyden önce, 1961'de kurulan TIP ve 1966'dan itibaren CHP içinde hakim duruma geçen "ortanın solu" hareketiyle güçlenmeye başlayan akımlar, işçi hareketini farklı yörüngelere oturtma yolunda giderek etkili olmaya başlamışlardır. Öte yandan, A.P., burjuvazinin temsilcisi olma misyonunu başarıya ulaştırdığı ölçüde, yoksul kitleleri büyülemede etkinliği görülmüş olan bazı demagogik yöntemlerden yararlanma şansını yitirmiştir.

Kuşkusuz A.P.'nin diğer bir güçlüğü de bazı uluslararası çevrelerde beliren beklentiler ile, her şeye rağmen demokratik süreçten güç alan bir formasyon olmasından kaynaklanan gereksinimleri bağdaştırmadaki imkansızlıkla ilgilidir. Daha açık bir deyişle, 24 Ocak kararlarının

gereği gibi uygulanmasında ve Yunanlı albaylarla İran Şahından boşalan yerin doldurulmasında A.P.'den umudu kesmiş olanlar, kendi açılarından isabetli bir değerlendirme yapmışlardır.

Bu noktanın tesbiti, Türkiye'nin yakın tarihindeki sosyal gelişiminin belirlenmesinde uluslararası alandan kaynaklanan etkilerin önemini bir kere daha gözler önüne sermektedir. Kuşkusuz, hiçbir ülke başka ülkelerden tümüyle soyutlanmış bir ada konumunda değildir. Dolayısıyla, Türkiye açısından da aynı durumun gözlemlenmesinde şaşılacak bir yan olmamak gerekir. Ancak, özellikle işçi hareketinin gelişimi söz konusu olduğunda, Türkiye üzerindeki bu tür etkilerin, Batı ülkelerine kıyasla çok daha belirgin ve önemli sonuçlar doğurdukları görülür.

Bu durum, her şeyden önce Batı'nın işçi sınıfının doğuş ve gelişim süreci bakımından yalnızca Türkiye'ye değil, tüm Dünya'ya öncülük etmiş olması gerçeğiyle bağlantılıdır. Bu nedendir ki, başlangıçta değindiğimiz üzere, Türkiye işçi hareketinin gelişiminin bütün evrelerinde karşısında bir Batı örneğini bulmuş olması, özelliklerinin belirlenmesinde önemli bir etken olarak rol oynamıştır. Dolayısıyla, ülkemizde belirgin bir farklılık olarak, işçi hareketinin bazı hak ve özgürlükleri elde etmesinde, "tepeden inme" gibi görülen bazı gelişmelerin, gerçekte Batı işçi hareketinin kazanımlarının dolaylı bir yansıması olarak değerlendirilmesi daha gerçekçi görünmektedir. Denilebilir ki Türkiye'de belli dönemlerde siyasal iktidarın kompozisyonunda yer almış olan bazı unsurlar, Batı işçi hareketinin uzun yıllar

süren çileli mücadeleleriyle tüm Dünya'ya verdikleri derslerden gereken sonuçları çıkardıkları ölçüde, Türkiye işçi hareketinin gelişimine yardımcı olabilecek önlemleri, toplumun bütününün yararına bir adım olarak benimsemek suretiyle gerçekleştirmişlerdir. Özellikle, 1960'ı izleyen dönemde meydana gelen ve Türkiye İşçi hareketinin gelişiminde yeni bir dönemin açılmasına neden olan siyasal ve yasal dönüşümlerin, bu yönde bir yargıya haklılık kazandıran bazı özellikler taşıdıkları açıkça görülebilir.

Ancak, Türkiye işçi hareketi üzerinde beliren uluslararası alandan kaynaklanan etkilerin tümüyle ve her zaman işçi hareketini güçlendirici yönde veya genellikle beklendiği üzere bir uluslararası demokratik dayanışma niteliğiyle ortaya çıktıkları söylenemez. Bu noktada unutmamak gerekir ki Dünya'ya egemen olan ilişkilerin temelinde yatan derin çelişki, konumuzu teşkil eden uluslararası alandan kaynaklanan etkilerin niteliğinde de kendisini göstermekten geri kalmamıştır. Bu nedenledir ki uluslararası alandan kaynaklanan etkilerin, bir başka yönde, uluslararası ilişkilere egemen olan bazı güç merkezlerinin çıkarlarının gerektirdiği doğrultuda ve işçi hareketini şu veya bu ölçüde engelleyici unsurlar olarak belirledikleri de görülmüştür.

Bu tür çelişik etkiler altında biçimlenen Türkiye'nin sosyal tarihinin bugün için belirgin bir düğüm noktasında yoğunlaştığı söylenebilir. Bu düğümün çözümü, öyle görünüyor ki esas olarak Türkiye'de gelişimini sürdürmekte olan işçi hareketinin, Batı işçi

hareketinin eşdeğerli bir parçası veya örneğin Güney Amerika'da görülmüş olan bazı oluşumlar gibi kendi dışındaki emellerin oyuncağı olması sorunuyla bağlantılıdır.

DİPNOTLAR

1. U.S. Department of Commerce, Trade Promotion, Turkey a Commercial Handbook Series : 190/28, Washington D.C.; D.I.E., Türkiye'de Ekonomik Gelişmenin 50 yılı, Ankara, 1973, s.41
2. Bkz.A.İşıkli Toplu İş Sözleşmeleri ve Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri, Ankara 1967, s.40
3. İstanbul Umum Amele Birliğinin Milli Türk Ticaret Birliğine Sunduğu Rapor", Bkz, Gündüz Ökçün, T.İktisat Kongresi, Ankara, 1981, s.161
4. Bkz.A.İşıkli, Sendikacılık ve Siyaset, İstanbul 1979, s.343-346
5. Bkz.Yıldırım Koç, "Sendikaların Bağımsızlığı, ABD ve Türk-İş", 11. Tez, 3.Kitap, 1986; A.İşıkli, "Türk Sendikacılığında Latin Amerika Sambası", Yeni Gündem, 1-15 Haziran 1985, s.12